

А. Ф Гуцал

ДЕРЕВ'ЯНІ СКЛЕПИ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ В КУРГАНАХ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

На території Середнього Подністров'я досліджено понад сотню курганів ранньоскіфського часу. Стаття присвячена характеристиці стовпових дерев'яних склепів, які розміщувалися в насипах і виконували роль не тільки поховальних споруд, а були й храмами, де здійснювалися різного роду ритуали.

Ключові слова: Середнє Подністров'я, стовповий дерев'яний склеп, поховання, скіфський час, курган, розкопки.

Територія Середнього Подністров'я в межах прилеглих районів Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Івано-Франківської і Чернівецької областей є зоною розповсюдження пам'яток ранньоскіфського часу.

Серед них найкраще досліджені кургани, вивчення яких розпочалося з кінця XIX ст. Результати цих робіт підсумовані в монографії Т. Сулімірського (Sulimirski 1936). Завдяки праці таких вчених як Г. Мелюкова, Г. Смирнова, Л. Крушельницька, Ю. Малеев, М. Бандрівський і ряду інших, число розкопаних насипів в зоні Середнього Подністров'я особливо зросло за останні десятиліття. Були досліджені кургани у селах Ленківці (Мелюкова 1953), Долиняни (Смирнова 1977), Перебиківці (Смирнова 1979), Врублівці (Кучугура 1995), Зозулинці (Малеев 2007), Колодіїка (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2005), Коцюбинчики (Бандрівський 2013), Лоевці (Крушельницька 1998, с. 129—133), Малинівці (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2004), Миньківці (Захар'єв 1992), Мишківці (Малеев 1991), Сокілець (Бандрівський, Захар'єв 2002), Спасівка (Гуцал, Гуцал, Могилов, Болтанюк 2010), Тарасівка (Гуцал, Мегей 1997), Теклівка (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов

2011), Чабанівка (Гуцал, Гуцал, Мегей 2002), Швайківці (Бандрівський 2009), Шутнівці (Гуцал, Гуцал, Мегей 1998). Кількість курганів, які вивчалися за весь період розкопок зараз становить понад 125. В цьому відношенні чимало зроблено експедицією Кам'янець-Подільського університету. У цій статті ми використовуємо в основному матеріалами цієї експедиції, враховуючи і результати інших.

У поховальному обряді середньодністровських племен VII—VI ст. до н. е. сталися суттєві зміни, які полягали в тому, що в облаштуванні місця захоронення з'явився такий складовий елемент як стовповий дерев'яний склеп. Ще до кінця 1960-х рр. про поховання у дерев'яних склепах на території Середнього Подністров'я не було мови. До цього, оперуючи матеріалами кінця XIX — перших десятиліть XX ст., узагальнених Т. Сулімірським (Sulimirski 1936), вчені не бачили підстав ставити питання про наявність дерев'яних усипальниць на цій території. Судячи з опублікованих матеріалів, при тодішніх розкопках, які не завжди велися на відповідному рівні, при розчистці насипів і підкурганного заповнення було не вірно інтерпретовано немало деталей. Зокрема, в ряді курганів фіксувалися ями, іноді по кілька, діаметром і глибиною до 0,5 м, облицьовані камінням. Їх було прийнято вважати ритуальними (Sulimirski 1936, s. 7—8). Така тенденція продовжувалася і пізніше. Г. Мелюкова, аналізуючи матеріали Середнього Подністров'я, тільки в одному випадку (курган Новосілка-Гримайлівська) бачила наявність дерев'яної гробниці (Мелюкова 1958, с. 40,48). Б. Тимошук, здійснивши розкопки двох курганів у Білоусівці і Новосілці Чернівецької області, де виявилися такі ж ями, вважав їх культовими без до-

статніх на те підстав, а весь курганний комплекс — святилищем (Тимошук 1974, с. 88—90). Вперше переконливо таке твердження заперечила Г. Смирнова розкопками курганів у с. Долиняни (Смирнова 1977, с. 39; 1977а, с. 8, 10), а згодом — Перебиківці (Смирнова 1979, с. 63). Роботами на цих пам'ятках було беззаперечно доведено їх поховальне, а не культове, призначення. Після таких методологічних зауважень Г. Смирнової можна вже зовсім по-іншому глянути і на матеріали опубліковані Т. Сулімірським.

Сама дослідниця вже тоді відмітила, що в ряді таких могильників, як Братишів II, V і VI, Ладичин I, II, Шидлівці I, Берем'яни III були стовпові склепи (Смирнова 1979, с. 63). При уважному знайомстві з публікацією Т. Сулімірського з'ясовується, що сліди склепів могли бути і в інших випадках. Так, під чотирма курганами у Берем'янах відкриті, впущені у материк ями і спалений шар, подібна ситуація спостерігалася у двох насипах у Дуплиських, в одному — Більче-Золотому, у двох — Шидлівцях. Дубові колоди знаходилися навколо поховання кургану 2 у Більче-Золотому, а зотліле дерево простежено навкруги другого Івахновецького кургану (Sulimirski 1936, s. 70, 72, 76, 91).

Отже, число дерев'яних споруд у курганах, описаних у монографії Т. Сулімірського може дорівнювати не менше десятка, що приблизно відповідає 22 % від загального числа врахованих ним курганів. Не виключено, що це занижена цифра. Практика показує, що у подільському чорноземі, пласт якого доходить до 1 м і більше, зафіксувати стовпові ями вдається не завжди. Краще всього вони проявляється при зачистці, коли на поверхню виступають кам'яна забутовка колод. Якщо ж забутовка залягає глибше, то заглиблення на поверхні нічим себе не видає і заповнення ями зливається з навколишнім ґрунтом. Така картина трапилася при розкопках Спасівського кургану 4. Коли розчистка була фактично завершена, біля одного із кутів вимостки при контрольній прокопці на глибині 1,35 м від сучасного рівня натрапили на кілька кам'яних плиток, які, як з'ясувалося, були дном стовпової ями. При перевірці це повторилося і в трьох інших кутах.

Склепи Середнього Подністров'я різняться за конструктивними особливостями і рідко нагадують один одного. Є такі, що споруджувалися на рівні давньої денної поверхні, чи впущені в ґрунт на 0,3—0,5 м, або в ямах глибиною 1 м і більше. Кількість опорних стовпів коливається від 4 до 36.

Кургани ранньоскіфської пори в Подністров'ї розміщені групами від 2—3 насипів до 4—23 і склепи є далеко не в кожному. Найпоказовішими в цьому відношенні є дві групи курганів, розташованих в околицях с. Колодіївка Кам'янець-Подільського району. В одній із

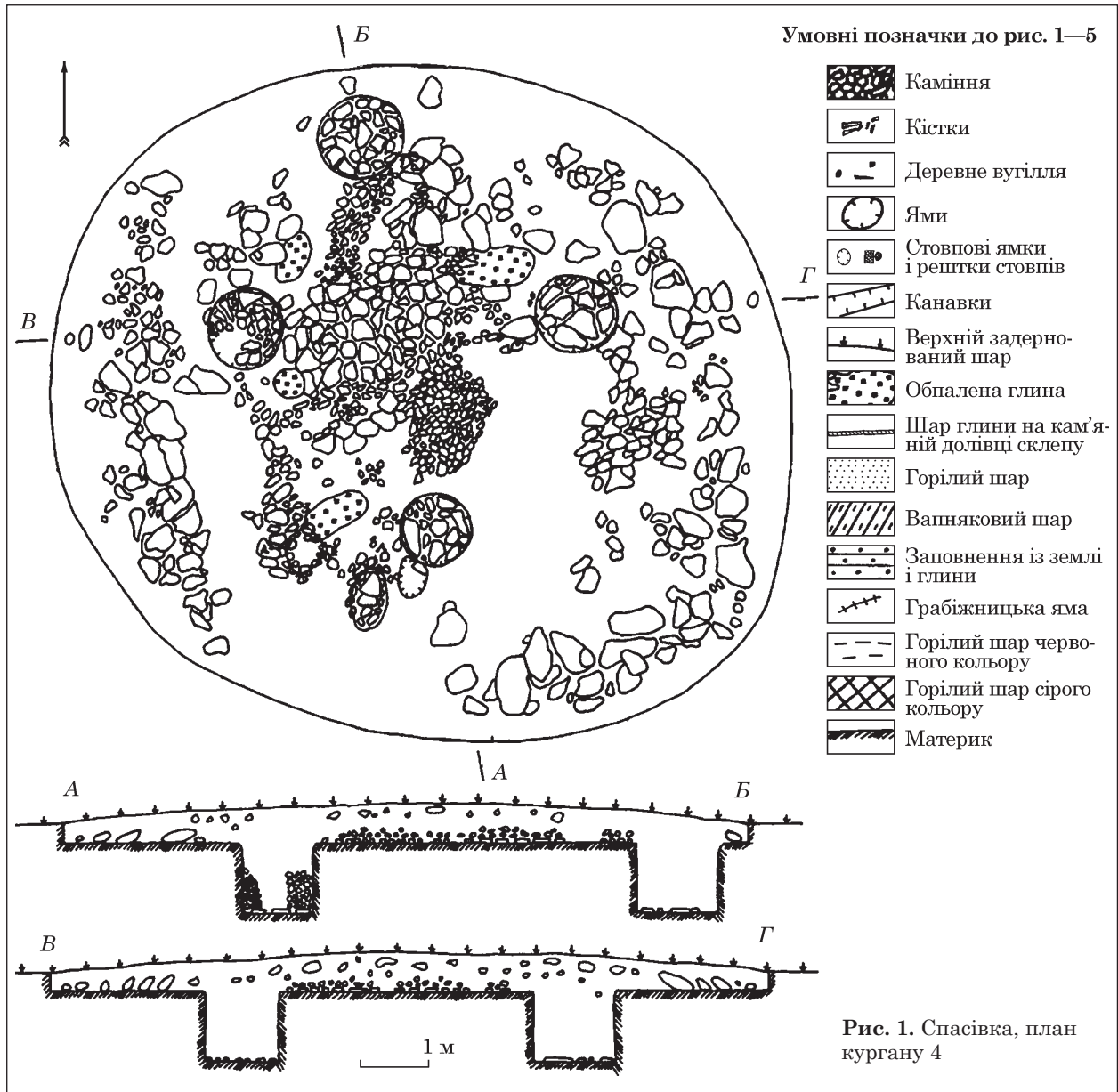
них, де досліджено 12 насипів, склепи виявилися тільки у п'яти; у другій — у 9 насипах не було жодної дерев'яної гробниці. У Чабанівці із 9 курганів склеп відкритий лише в одному. Разом з тим, в Теклівці всі 4 кургани, а в Перебиківцях — всі 6 мали склепи. Якщо брати до уваги результати розкопок тільки другої половини XX — початку XXI ст. то із 79 курганів (враховуємо ті об'єкти, які дають більш-менш чітку інформацію) камери із дерева виявлені у 34 випадках, що дорівнює 43 %. На Дніпровському Лісостеповому Правобережжі склепи в могилах архаїчного періоду складають біля 30 % (Ковпаненко, Бессонова, Скорий 1989, с. 32). Як бачимо, ці дані дещо різняться.

Найпоширенішими були склепи з чотирма стовпами. Їх 18, що складає 53 %. Друге місце належить шестистовповим камерам, яких 4 (12 %). Всі інші випадки — поодинокі, вони мали, залежно від площі, від 7 до 36 опор, на їх долю припадає 35 %. Склепи, побудовані на рівні давньої денної поверхні, становлять 35,5 %, заглиблені на 0,15—0,65 м — 47 %, впущені в яму на 1—2,45 м — 17,5 %. У п'яти курганах виявлено дромоси. Спаленими виявилися 54 % всіх гробниць. Число тілопокладень і тілоспалень приблизно рівне.

Один із найпростіших наземних чотирьохстовпових склепів було виявлено в Спасівському кургані 3. Після зняття орного шару, який складався з чорнозему з незначними домішками каміння, вдалось натрапити на залишки конструктивних частин поховальної споруди. Це були фрагменти підлоги і стовпові ями. Гробниця мала підквадратну форму розмірами 2,1 × 2,6 м і була орієнтована кутами майже по сторонах світу, з відхиленням північного і південного кута на 20—25° відповідно у західну і східну сторони. Місце стовпових ям чітко простежувалось по забутовці. Всього їх було чотири, і розміщувались вони по кутах поховальної камери. Підлога знищена ледь не по всій площі. Непотурбовані її ділянки зафіксовані лише вздовж краю північно-східної стінки, та у південному кутку (рис. 7).

Потужнішою була гробниця на рівні давньої поверхні у кургані 4 цього ж могилника. Вона більша за площею (5,4 × 4,8 м), з великими стовповими ямами й акуратно вимощеною долівкою (рис. 1).

Більш складними були поховальні будівлі, які нараховували шість і більше стовпових опор. Приклад восьмистовпового склепу, спорудженого також на рівні давнього горизонту, зустрічаємо у Тарасівському кургані 2. Він являв собою неправильний квадрат (скоріше трапецію), орієнтований за напрямком північний схід — південний захід, з довжиною сторін — 3,1; 3,6; 3,8; 4,4 м. Чотири стовпові ями знаходилися по кутах і ще по одній посередині кожної зі сторін. Їх діаметр становив 0,35—0,87 м, глибина 0,8—0,95 м. Ями північ-

но-західної і південно-східної стін розташовані по одній прямій лінії, а середні ями північно-східної і південно-західної — висунуті назовні на 0,4 м. По периметру споруди, між стовповими ямами і за їх межами, лежали шматки обгорілих дубових плах (залишки стін). Очевидно будівля мала дерев'яне перекриття. Про це може говорити те, що на всьому внутрішньому просторі поховальної камери, і поза нею, лежав горілий шар, що складався з пропаленої землі, окремих вуглин, попелу і випаленого до стану вапна каміння. Особливо потужний вапняний пласт утворився у південній половині гробниці. На рівні материка в різних місцях кургану було виявлено залишки семи трупоспалень, здійснених на стороні (Гуцал, Мегей 1988, с. 7; рис. 34).

Прикладом, впущеного в ґрунт склепу є будівля у Теклівському кургані 3 (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2002, с. 5). Він був заглиблений

в материк на 0,45 м, і мав розміри $4,2 \times 4,5$ м. Вздовж стін викопано ями для кріплення стовпів. Всіх їх могло бути дев'ять, але одна — яка, за логікою речей, повинна була б знаходитись у північному куті, не простежена. За розмірами більшими виявились кутові ями. Їх глибина 0,85 м, діаметр 0,6—0,75 м. Дно стовпових ям (за винятком двох) викладено плитками. Добре збереглась кам'яна забутовка стовпів. Дерев'яні стіни гробниці були обкладені зовні кам'яними плитами поставленими на торець (це особливо добре фіксувалось вздовж південно-східної стінки) і рваним камінням на висоту 0,5 м від рівня давнього горизонту, або не менше метра, якщо рахувати від долівки. Остання старанно викладена камінням, яке вимощене шаром глини в 3—4 см. Частина плиток підлоги зірвана грабіжниками (рис. 2).

Склеп, зведений у ямі маємо у кургані 1 в Теклівці (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2002, с. 1).

Рис. 2. Теклівка, план кургану 3

Там було споруджено дерев'яну гробницю з сторонами $3,3 \times 4,2$, впущену в материк на $1,1$ м, яка опиралась на вісім стовпів. Останні закріплювались в заглибленнях, викопаних по кутах споруди і посередині кожної із сторін. Всі вони заповнені камінням, яке опинилось тут частково при забутовці стовпів, а частково сповзло сюди після того, коли дерево згнило. Камера кургану 1, як і інших, орієнтована кутами по лініях наближених до сторін світу. Вздовж трьох стінок (окрім північно-західної), де грабіжницькі перекопи позначились в меншій мірі, простежено канавки шириною до $0,4$ м і глибиною $0,2$ м, в яких, очевидно, закріплювалась дерев'яна обшивка стін. Підлога склепу вимощена кам'яними плитами. Окремі з них мали розміри $0,7 \times 1$ м при товщині до $0,1$ м. З північного боку до склепу, на рівні давнього горизонту, примикала трапецевидна в плані вимостка $1-1,8 \times 3$ м, складена з невеликих каменів. Вона нагадувала спеціально збудовану своєрідну доріжку (рис. 3).

Ілюстрацією склепу, впущеного в яму з уступом є будівля у Спасівському кургані 2. Тут прямокутна в плані яма, орієнтована кутами майже по сторонах світу, завглибшки $1,3$ м від рівня давнього горизонту, зверху мала розміри $3,7 \times 4,3$ м. За $0,55$ м від верхнього краю, в ямі зроблено уступ шириною від $0,4$ до $0,6$ м, який звужує площу ями до $3,1 \times 3,7$ м. Збереженість сходини неоднорідна. В окремих місцях (наприклад, ближче до північного кута) він сходить нанівець. У долівці склепу, біля довших сторін, знаходились по три стовпових ями, які розмішувались по кутах і по середині стінок. Найбільша їхня глибина — $0,8$ м, а діаметр $0,45-0,75$ м, заповнення складалось переважно з чорнозему з окремими глинистими вкрапленнями (рис. 4). У камері, вирував сильний вогонь, для якого потрібно було чимало дров. Розібрати кам'яно-вапняковий, в деяких місцях ошлакований, монолітний пласт і дійти до дна ями було нелегко. Доводилось вперто і обережно із затратами величезних фізичних зусиль камнеломними знаряддями поступово сантиметр за сантиметром просуватись глибше. На долівці поховального склепу було здійснено не менше трьох тілопокладень. Під час спалення гробниці, тіла зазнали на собі дії вогню, але згоріли не повністю.

Єдиним у своєму роді є склеп у кургані 5 с. Шутнівці (Гуцал, Гуцал, Мегей 1999, с. 1—5). Для нього викопано яму глибиною $0,95-1$ м розмірами $2,3 \times 3,35$ м. Північно-західна стінка поховальної камери була підмурована камінням. Про це свідчать два вертикальних ряди каміння біля північного кута, які стояли майже на всю висоту стінки. Кілька каменів, які могли облицьовувати цей бік могили лежали і біля західного кута. Очевидно, така кам'яна викладка підпирала всю стіну, але була зруйнована. Підлога вимощена плитками. У кожен із кутів впритул до стінок могили впущено яму для стовпа глибиною понад 1 м і діаметром $0,7-0,75$ м (рис. 5).

Площа придністровських склепів коливається від $1,5$ до 63 м². Найменшим виявився склеп у кургані 16 в Колодівці. В орному шарі збереглися залишки насипу у вигляді переважно дрібного каміння, яке знаходилось на рівні давньої поверхні, й мало в плані овальну, витягнуту з півночі на південь, форму — $2,6 \times$

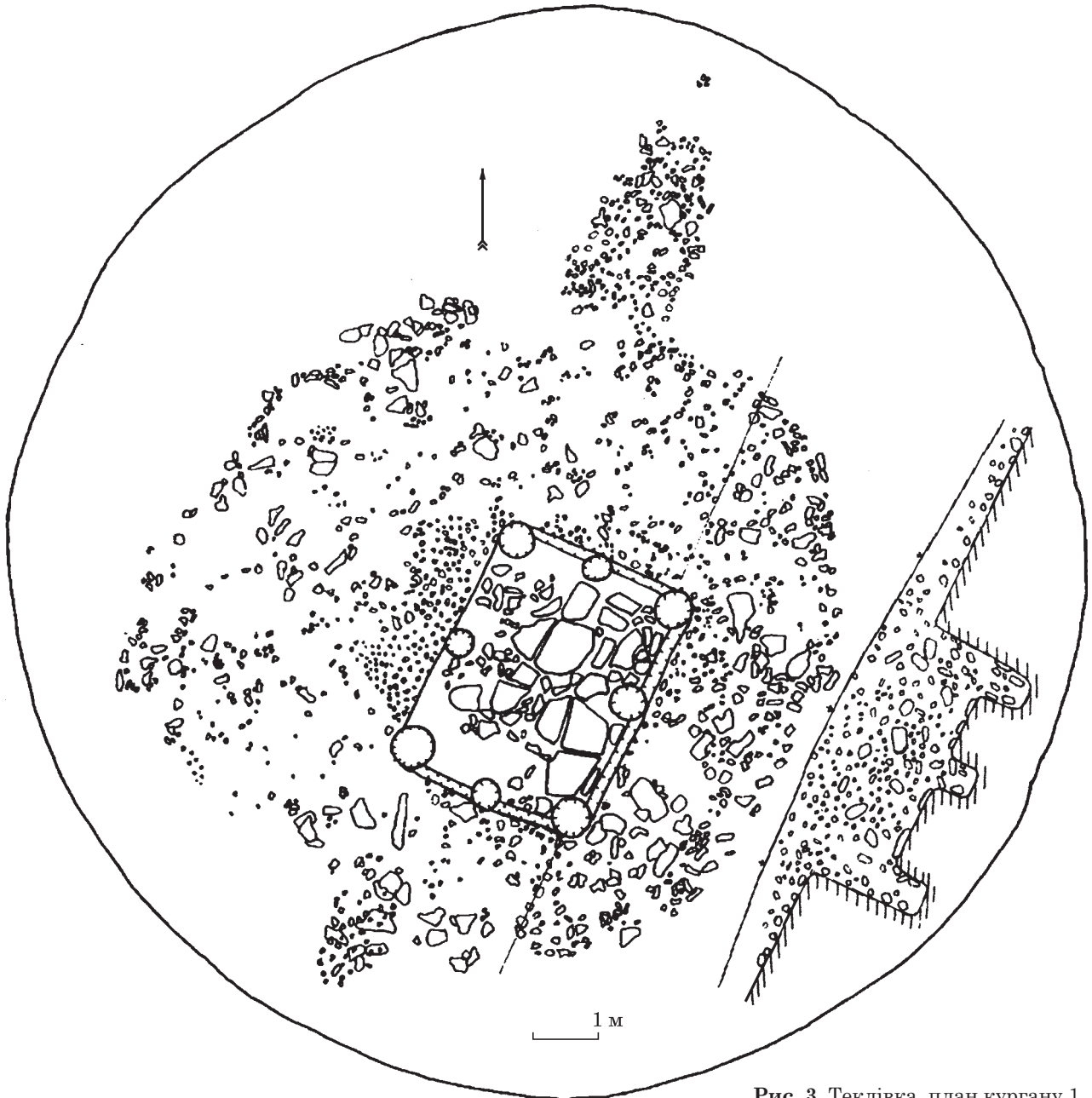

Рис. 3. Теклівка, план кургану 1

6 м. Причому у південній частині каміння було в основному дрібне, у північній — більше. Вся південна половина кургану нагадувала, по суті, суміш вапна і каміння, скупчення якого було витягнуте у напрямку північний схід — південний захід на $0,9 \times 1,7$ м, що дорівнювало площі в $1,5 \text{ м}^2$. Товщина вапнякового шару 8—10 см. Тут зустрічались також вкраплення вугілля, слабо виражені золисті прошарки. Під завалом каміння виявлено чотири ями від стовпів, які служили опорами дерев'яної гробниці з розмірами сторін $1,24 \times 1,6$ м, орієнтованої кутами по сторонах світу з деяким відхиленням. Ями близькі за розмірами: $0,37$ — $0,46$ м — діаметр, $0,27$ — $0,36$ м — глибина. Особливо важливо, що на долівці трапилися окремі шматки глиняної обмазки з відбитками пруття. Вони мажуть говорити про те, що стіни були плетені із лози і

підштукатурені. Це один із наймініатюрніших склепів у лісостеповій зоні. Меншими за нього виявилися споруди у курганах 2 ($1,6 \times 0,85$ м) і № 11 ($1,6 \times 0,9$ м) в Оситняжці (Льинская 1975, с. 34, 36).

Найбільший склеп відкритий в кургані 9 у Спасівці. В межах площадки, оточеної двома рядами стовпів, його площа дорівнювала $62,5 \text{ м}^2$. Конструкція мала злегка скошену прямокутну в плані форму, й була направлена довгими сторонами по лінії північ—південь. Кількість виявлених стовпових ям — 33 і, як показують розрахунки, ще 3 можливих ями із східного боку знищені грабіжниками (рис. 6). Внутрішні стіни мали довжину $6,25$ — $5,49$ м (довші) і $4,7$ — $4,5$ м (коротші), зовнішні відповідно — $9,3$ — $8 \times 7,2$ — $7,25$. Підлога викладена кам'яними плитками, й покрита шаром

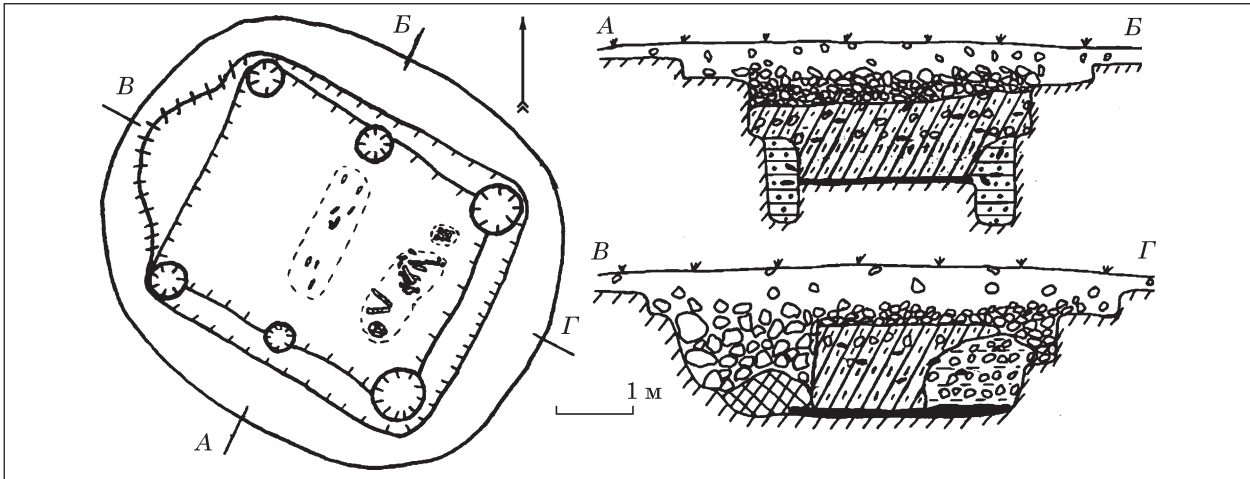

Рис. 4. Спасівка, план кургану 2

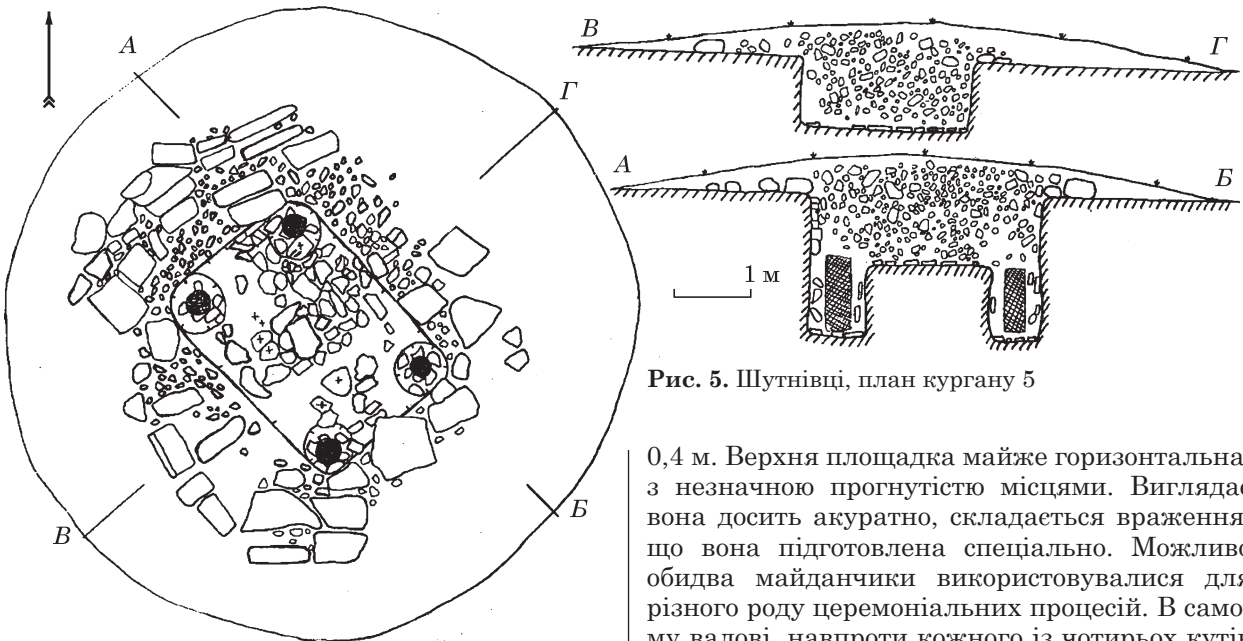

Рис. 5. Шутнівці, план кургану 5

глини завтовшки 1,5 — 2 см (рис. 9). Гробниця була впушена в ґрунт нижче рівня давньої поверхні на 0,3—0,4 м. Навколо цієї поховальної камери було насипано вал. Він споруджений із чистого каміння, без будь-яких домішок ґрунту. Камінь від часу навіть не ущільнився. Вал справляв враження своєю грандіозністю. Його вершина знаходилась на висоті близько 2 м, основа досягала 10 м в ширину. Діаметр від крайніх зовнішніх точок самої основи валу рівний 30 м. Вал складено з каміння різних розмірів. В основі лежали великі брили, вище йшли трохи менші фракції, серед яких чимало і зовсім дрібних (рис. 8). Зовнішня сторона більш крута, внутрішня — похиліша. Вал у розрізі має складну конфігурацію. Від вершини він понижується у внутрішню сторону на 0,7 м, і переходить у майданчик, ширина якого 1,45 м. Далі знову йде пониження на 0,9—1 м, яке переходить теж у свого роду майданчик шириною 1—1,1 м, що підвищується над материком на 0,3—

0,4 м. Верхня площадка майже горизонтальна, з незначною прогнутістю місцями. Виглядає вона досить акуратно, складається враження, що вона підготовлена спеціально. Можливо обидва майданчики використовувалися для різного роду церемоніальних процесій. В самому валові, навпроти кожного із чотирьох кутів усипальниці, горіли потужні вогнища, від яких каміння й основа материка перетворилися місцями у червону, місцями у білу, сплавлену масу вапна та ґрунту. З південного боку у валу був коридор (дромос) шириною 2,5—5,8 м, вужчою стороною направлений в бік склепу. Його бокові стінки ретельно викладені каменем, а підлога застелена горбильями, сліди яких добре відбилися на ґрунті. Згодом коридор був закритий камінням і злився з валом. Дромоси взагалі, а особливо з підмурованими стінами, для Подністров'я велика рідкість. Лише один подібний дромос завдовжки 2 м з кам'яними стінками зафіксовано у Зозулинецькому кургані (Малеєв 2007, с. 637).

Спасівський курган 9, за такими показниками як облаштування склепу, грандіозністю кам'яного оточення навколо нього, є вершиною будівельної майстерності зодчих, які зводили поховальні споруди середньодністровського населення періоду скіфської архаїки. Він не має собі подібних серед пам'яток лісостепу.

Можна лише гадати, для якої поважної особи він був призначений. За рівнем знатності до нього наближені дерев'яні поховальні камери з курганів 2 із Долинян, № 1 і 2 Перебиківців, Коцюбинчиків, Швайківцях, Мишківцях.

Звичайно, що нагромадження землі, глини і каміння, яке ми спостерігаємо при розкопках, має неприглядний вигляд і складно уявити, що на цьому місці колись стояла ошатна споруда із завішаними килимами стінами, багатим інтер'єром. Однак є приклади, які однозначно підтверджують таку реальність. Згадаймо хоча б кургани Алтаю, в яких повністю збереглися дерев'яні усипальниці, які дають уяву про їх первісний вигляд. Є всі підстави вважати, що середньо-дністровські гробниці, якщо не повторюють в деталях їхні шати, то, в усякому разі, мають багато спільного з ними.

Процес спорудження курганных насипів ранньоскіфського часу Середнього Придністрів'я, перш за все, включав в себе такі будівельні матеріали як каміння і земля. Камінь не просто насипався впереміжку з ґрунтом, а був важливою конструктивною частиною насипу. Підмічено, що в розташуванні каміння існували певні закономірності. У першу чергу, відбиралися великі камені. Із них на місці кургану викладалося коло, діаметром 8—12 м, яке складалося з 1—3 рядів. Далі, камінням вже менших розмірів заповнювали внутрішній і зовнішній простори навколо кільця. Як правило, камені мають більш чи менш рівні сторони, їх відносно легко припасувати один до одного, створюючи кладку. Така система розміщення каменів зафіксована в усіх без винятку курганах (Бандрівський 2009, с. 203; Малеев 2007, с. 637), навіть і в тих, де склеп був зовсім відсутній.

Наприклад, у кургані 7 Колодіївки виявилось акуратно складене кільце висотою 0,55 м із шириною смуги каменів 0,8—0,9 м. Воно мало округлу, чи навіть овальну в плані конфігу-

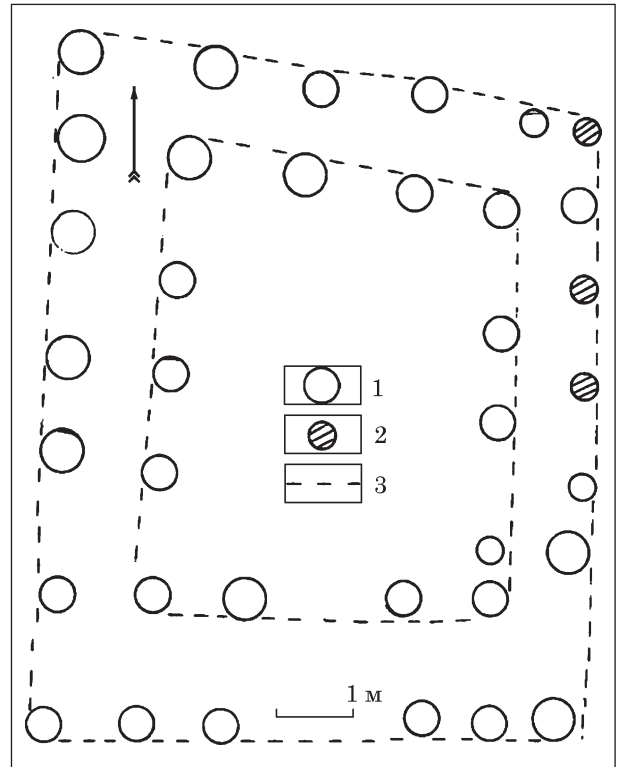

Рис. 6. Спасівка, схема розташування стовпових ям у кургані 9: 1 — стовпові ями; 2 — місце стовпових ям, зруйнованих грабіжниками; 3 — межі стін склепу

рацію, з діаметрами по зовнішньому периметру з півночі на південь — 5,8 м, з заходу на схід — 6,8 м. Збереженість його не скрізь однакова. Краще воно вціліло у своєму первісному вигляді зі східного боку, де добре видно порядок його спорудження. Камені лежали один на одному, у два-три шари, стики нижнього ряду перекривалися верхнім, пустоти заповнювалися меншим камінням. Складається враження, що перед нами результат роботи досвідченого

Рис. 7. Спасівка, стовпові ями і частина кам'яної долівки кургану 3

Рис. 8. Спасівка, курган 9, фрагмент кам'яного валу

муляра — каменяра. Що конструкція кургану 7 добре продумана говорить наступне. В центрі кам'яного кільця викладено плитами підпрямокутний в плані майданчик, площею 2×2 м. Складався він із півтора десятка плоских каменів, завтовшки до 15 см, які покладені настільки щільно один до одного, наскільки дозволяла їхня форма. Кам'яні кільце і майданчик були споруджені на глиняній підсипці, призначення якої, як здається, полягало в тому, щоб надати кургану більшої висоти, але зекономити об'єм каміння. Його не можна було просто так замінити чимось іншим, а якщо і вдавались до такого вимушеного заходу, то намагались це приховати, як і зробили у даному випадку (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2006). Такий же прийом застосований і в Спасівському кургані 8 (Гуцал, Гуцал, Могилов, Болтанюк 2010, с.102). Або інший приклад. Насип 5 у Колодіївці відрізняється від інших тим, що в ньому виявилась недобудованою кам'яна конструкція. Було споруджено лише її основну, центральну частину у вигляді кола із валунів, в той час як периферія залишалась порожньою (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2005, с. 119). Це, в свою чергу, ще раз показує, що кам'яне кільце завжди споруджувалось першим у насипі і було основним його елементом.

Технологію будівництва поховальних камер через їхню погану збереженість та пограбування важко відновити повністю. Можна лише сказати, що це робили підготовлені майстри, які займались зведенням поховальних споруд і навіть їх проектуванням. Очевидно складалися якісь попередні плани будівлі, її проекти. Про це говорить хоч би те, що, наприклад, гробниці Пазирикських, Бешатирських та деяких інших курганів, де добре збереглося дерево, перед тим як бути спущеними в яму, склалися наверху,

деталі мали відповідні позначки. Колоди ретельно обтесувалися і щільно підганялися одна до одної, видно сліди долота і ножа (Грязнов 1950, с. 15; 1992, с. 168; Акишев, Кушаев 1963, с. 35). Можна вважати, що і в Подністров'ї була аналогічна практика. Про те, що дерево піддавалося спеціальній обробці свідчить наступне. У кургані 3 у Колодіївці стовпи склепу були тесаними, підпрямокутної форми (15×20 см). У Зозулинцях Ю. Малееву вдалося зафіксувати надання стовпам чотиригранної форми і визначити товщину балок і стовпів у 20 см (Малеев 2007, с. 639, 642). Чоририкутні стовпи чітко простежила Г. Смирнова в курганах 3 з Перебиковець (1979, с. 51) і № 3 і 4 у Долинянах (1977, с. 34, 36). У Колодіївському кургані 2 за пустотою між кам'яним облицюванням зовнішньої сторони стіни склепу і краєм кам'яної підлоги вдалося визначити товщину колод, які складали саму стіну: вони дорівнювала з одного кінця 15 см, з другого — 20 см. Г. Смирнова у Долинянському кургані 2 простежила, що стіни були зведені із дерев'яних плах (тобто не просто з необроблених колод), горизонтально закладеними між стовпами (Смирнова 1977, с. 31). Значущість найбільших гробниць підсилювалася ще й тим, що кам'яна підлога для більшої святковості покривалася шаром глини. У Коцюбинчиках кам'яна викладка підквадратної в плані форми по всій поверхні була обмащена шаром темно-коричневого суглинку товщиною 2—3 см, зверху якого був утрамбований шар чистої жовтої глини завтовшки 5 см (Бандрицький 2013, с. 348). У Швайківцях в центрі споруди знаходилася кам'яна викладка підквадратної в плані форми, яка зверху була перекрита п'яти сантиметровим шаром жовтої глини (Бандрицький 2013, с. 342). У кургані 2 у Перебиківцях кам'яна підлога вирівняна ша-

ром землі і покрита глиною (Смирнова 1979, с. 43). Теж саме зафіксовано у Мишківцях (Малеєв 1991, с. 127). У Спасівці товщина глиняної підмазки складала 2 см. (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов, Баженов, Болтанюк 2008, с. 92—93).

Відзначимо ще і таку деталь. У кургані 19 в Колодіївці трапилися серед дрібного каміння кілька кусків випаленої глиняної обмазки. На більшому з них залишився відбиток дерев'яного прута. Після кургану 16, це другий випадок, коли нам вдалося зафіксувати глиняну обмазку стін. Факт використання глиняного розчину для спорудження стін поховальних камер, хоча і рідко але фіксується дослідниками. Наприклад, це підтверджується розкопками кургану скіфського часу біля с. Оситняжка на Черкащині, де, на думку В. Хвойка, були стіни із лози та жердин, обмащені глиною (Покровська 1953, с. 131). Глиняна по дереву перегородка зафіксована у курганах 11 біля с. Степанці, № 92 в с. Бобриця та в с. Пищальники (Ковпаненко 1981, с. 55, 59, 48).

Складно сказати щось певне відносно висоти споруд. У кургані 9 Спасівки деякі стовпові ями зовнішньої стіни мали нахил всередину. Припускаємо, що це було виконано навмисно з метою встановлення косих опор для більшої стійкості будови. Очевидно, такі стовпи — підпори повинні були впиратися у верхню балку внутрішньої стіни. Виміри показують, що така точка дотику знаходилася на двометровій відмітці, що може говорити про висоту будівлі. Така ж висота склепу зафіксована у Жаботинському кургані 524 (Ильинская 1975, с. 20, 83). Ймовірно цей показник був оптимальним для внутрішнього простору склепу, але не єдиним.

Навіть тоді, коли гробниця знаходилася в котловані, дерев'яні конструкції виступали значно вище над ним. Такий висновок можна зробити на підставі розмірів заглиблень для стовпів у Спасівському кургані 8. Там глибина могили становила 2,45 м і цього, здавалось би, могло вистачити для спорудження стін на висоту до 2 м в самій ямі. Але по краю могили було викопано сім великих (глибина 1,2—1,4 і діаметр до 0,9 м) ям для стовпів. Діаметр останніх чітко простежувався у розрізах і дорівнював 0,34—0,38 м. (Могилов, Гуцал, Гуцал 2016, с. 216). Зрозуміло, що такі потужні опори призначалися для підтримки масивних дерев'яних конструкцій стін і стелі, які високо піднімалися над денною поверхнею і збільшували висоту гробниці, можливо, до 3,5—4 м.

Вхід до склепу здебільшого був з півдня, а його орієнтування, як правило — кутами за сторонами світу, з деяким відхиленням.

Збереженість дерева у курганах Подністров'я вкрай погана. Воно зафіксовано дуже фрагментовано лише у вигляді обвуглених плах, або трухлявих решток, проте, структура волокон, характерна для кожної породи дозволила визначити їх приналежність дубові, який широко

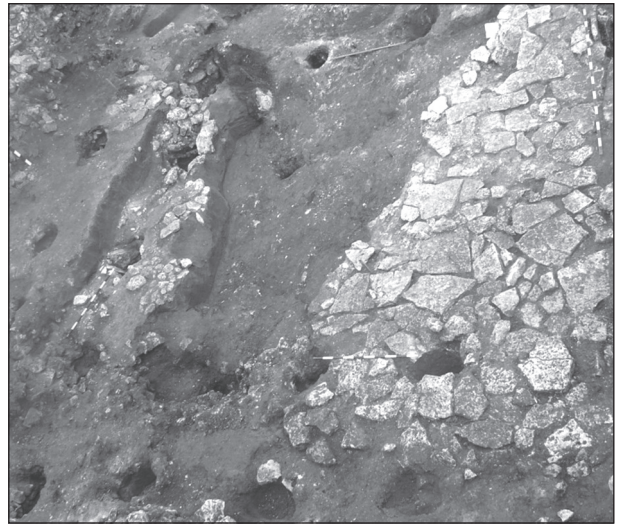

Рис. 9. Спасівка, частина кам'яної долівки кургану 9

використовувався для будівництва усипальниць.

Із числа відкритих у післявоєнні роки гробниць в Середньому Подністров'ї більше половини (54 %) були спалені. Не зовсім зрозумілим залишається питання про час цього дійства. О. Тереножкін припускав, що склеп підпалювали тоді, коли розпочиналося спорудження насипу і це своєрідне траурне вогнище глушилося завалом землі (Тереножкін 1971, с. 20). Так, очевидно, могло бути, але не завжди. Треба гадати, що цьому процесу надавалося особливе значення. Це був заключний акорд поховального ритуалу і він міг не співпадати з початком будівництва, більше того, міг бути розтягнутим у часі на невизначений період. Це підтверджується Чабанівським курганом 4, де вдалося встановити, що його спалення відбулося вже після того, як він був повністю пограбованим. Було добре видно, що всі горілі нашарування лежали «in situ» і під ними знайдено лише один бронзовий і два кістяних наконечники стріл (Гуцал, Гуцал, Мегей 2002, с. 7). Якби пограбування відбувалося після спалення, то ситуація була б зовсім інша. Іноді спостерігається не зрозуміла картина, яку складно пояснити. У кургані 2 Теклівського могильника поховальна яма на всю глибину 0,48 м була заповнена практично чистим шаром випаленого до яскравого червоно-оранжевого кольору розсипчатим ґрунтом без яких-небудь значних вкраплень горілого дерева (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2002, с. 3—4). На місці отримати такий стерильний прошарок було аж ніяк не реально. Напрошується висновок, що його сюди завезли зі сторони з місця кремації, яка проводилася за межами кладовища. Це виглядає не реальним, але на сьогоднішній день інше пояснення знайти важко. Загалом же, підпал гробниць міг відбуватися на різних стадіях, залежно від конкретних обставин.

Це, в свою чергу, дозволяє припускати, що склеп функціонував довго і був свого роду храмом, місцем поклоніння богам і душам померлих родичів, відзначенням календарних свят та важливих обрядів тощо. Таке судження приводить Г. Смирнова й для курганів Перебіківської групи. За її словами, склепи були сімейними усипальницями, куди неодноразово входили з метою наступних поховань (Смирнова 1979, с. 61). М. Грязнов, вивчаючи склепи таптікської культури (яка хоч і значно пізніша, проте, має чимало спільного з поховальним обрядом скіфського часу), відзначив, що склеп функціонував ймовірно, протягом досить тривалого часу, можливо, кілька десятків років і в нього здійснювалися багаторазові дозахоронення (Грязнов 1979, с. 120). Відомо про ритуальні підземні коридори, які вели до головної царської могили у елітних курганах скіфів, і які функціонували вже після завершення процесу захоронення (Акишев, Кушаев 1963, с. 46; Болтрик 2000; Гуляев 2013, с. 9). Очевидно, що зв'язок з потойбічним світом в особі померлого родича чи вельможі підтримувався якомога довше, триваючи поколіннями. Нам особисто під час археологічних розвідок по селах Хмельниччини доводилося не раз розмовляти зі старожилками, які стверджували, що в дитинстві вони самі, через нібито існуючі тоді входи, могли проникати до кургану. Не виключено, що це були сліди грабіжницьких ходів, але тим не менше, такі свідчення варті уваги. Факт проникнення грабіжників у «діючий» склеп зафіксовано в багатьох випадках. Вище приведено спостереження за Чабанівським курганом. Г. Смирнова говорить про це на прикладі кургану 2 у Долинянах (Смирнова 1977, с. 7).

Окремо слід сказати про можливість використання стовпових ям з ритуальною метою. Така ідея виглядає скоріше сумнівно. Появилася вона у зв'язку з тим, що трапляються випадки, коли у ямах знаходять різні предмети, вугілля, кістки. Так, у 4-х стовпових ямах великого діаметру Долинянського кургану 2 знаходилися вуглинка, вкраплення кальцинованих кісток, фрагменти кераміки і панцирних лусочок (Смирнова 1977, с. 34). В заповненні окремих ям курганів 1 і 2 Перебіковець у верхньому шарі знайдена частина залізної шпильки, уламки черепної кришки (Смирнова 1979, с. 40, 44). Ями заповнені різними знахідками спостережені дослідниками у Сокільці (Бандрівський, Захар'єв 2002, с. 548—557). Вугілля з кальцинованими кістками зафіксоване у стовповій ямі і на підлозі біля неї у кургані 1 у Колодіївці та в багатьох інших випадках досліджених нами насипів. Причин цьому чимало. При умові якщо курган припиняє свої основні функції, у нього починалося інше життя, незалежно від того був він спалений чи ні. Час і природа робили свою справу. Ховрахи та інші тварини, а з ними і грабіжники, могли пере-

міщувати частини поховального інвентаря по різних місцях насипу. Про зв'язок окремих стовпових ям з поховальним ритуалом висловила припущення Г. Смирнова (1977, с. 34, 38; 1977а, с. 8) вважаючи, що частина праху потрапляла в яму під час поховальної церемонії. Упевненіше про це йдеться у статті М. Бандрівського і В. Захар'єва (Бандрівський, Захар'єв 2002, с. 557—561). Сокілецький курган є типовою поховальною пам'яткою і нічим суттєво не відрізняється від інших. Навіть розташування стовпових ям у Сокільці відносно долівки, які винесені за її межі, повторюється в насипах Колодіївки (Гуцал, Гуцал, Мегей, Могилов 2005, с. 218), у Шидлівцях, Ладижині (Sulimirski 1936, s. 75, 85—87) тощо. Відсутність слідів спалення не означає, що не було склепу. Маємо ряд прикладів, коли деревина після гниття через 2600 років не залишає ніяких органічних решток. Ми вважаємо, що кургані, які б зводилися лише для ритуалів на території Середнього Подністров'я поки що не відкрито. Практично всі ями, виявлені біля кам'яних площадок і особливо по їх кутах, служили для закріплення стовпів. Якщо ж все-таки приймати версію про їх ритуальну місію, то про неї можна говорити лише як про другорядну.

У всіх найбільших поховальних камерах були подвійні стіни (Смирнова 1977, с. 30, 1979, с. 37—43, Малеев 2007, с. 639, Бандрівський 2009, с. 214). Вважається, що обряд захоронення вимагав якомога надійніше захистити небіжчика від впливів світу живих. Вченими звертається увага на те, що традиція ізолювання простору навколо померлого сягає глибин індоевропейських поховальних звичаїв і проявлялася вона по-різному (Болтрик 2015, с. 56—58). Втілення цієї ідеї в Подністров'ї ми бачимо, в першу чергу, у конструкції як простих склепів, що складають переважну більшість, так і найвеличніших, таких як у Спасівці, Перебіківцях, Швайківцях. У двох останніх випадках склеп оточувався ще третім колом загорожі у вигляді суцільного частоколу, який мав додатково ізолювати небіжчика від навколишнього світу.

Питання походження стовпових дерев'яних склепів в Подністров'ї до кінця не розв'язане. Сумнівно виглядає думка про те, що вони мають генетичну основу, в тому числі, у місцевому житлобудуванні. Зазначимо, що вже за результатами досліджень 21 кургану у Колодіївці, розташованих, як говорилося вище, у двох групах, все чіткіше вимальовується різниця в їхніх поховальних ритуалах. Перш за все це стосується облаштування поховального місця. Так, у першій групі понад 40 % становлять дерев'яні гробниці, відсутні у другій. Близько половини захоронень першої групи складають трупоспалення, які не зустрічались в другій. На жаль, нищівні пограбування, звели число знахідок до мінімуму, а якраз вони могли б

дати відповідь на питання, чим пояснюються такі серйозні відмінності. Але і зараз зрозуміло, що ця різниця обумовлена або хронологічними факторами, які на даному етапі дослідження не фіксуються, або приналежністю поховань різним племінним об'єднанням, кожне з яких мало свої уявлення про потойбіччя та сповідувало різні релігійні традиції. Як бачимо, принцип житлобудівної культури, який, здавалося, мав би бути імпульсом появи склепів, для другої групи ніяк не спрацював.

Якщо вже і вести мову про автохтонні елементи поховального обряду на цій території, то, скоріше всього, їх можна вбачати у використанні каменю. Зокрема, біля Спасівки розкопано 2 кургани епохи пізньої бронзи, у яких кам'яна складова насипу зафіксована на стадії початкового формування. Тут кількість самого каміння порівняно незначна, у розміщенні великих і малих каменів, немає чіткої системи. Вона лише частково нагадує пізніші, добре продумані кам'яні конструкції скіфської пори (Гуцал, Гуцал, Могилов, Болтанюк 2010, с. 103).

Поховальні споруди середньодністровської зони повторюють, в цілому, основні варіанти аналогічних будівель Середнього Подніпров'я (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 27—41). Відрізняє їх лише використання каменю на Дністрі.

І можна не сумніватися, що появилися склепи в Подністров'ї з тієї ж причини, що і на лісостеповому Провобережжі раптово і у готовому, сформованому варіанті. На жаль остаточної відповіді щодо їхнього генезису поки що ми не маємо. І вона безпосередньо пов'язана із питанням походження скіфського етносу. Різні міркування з цього приводу зустрічаємо в численних працях (Бессонова 1990, с. 35, Ильинская 1975, с. 92—93; Мурзин 1984, с. 58; Петренко 1967; с. 56, Скорый 2003, с. 51; Смирнова 1989, с. 25, 28; Ольховский 1991, с. 4 та ін.). О. Тереножкін писав, що поховальний обряд з дерев'яними склепами західніше Дніпра появився в уже завершених формах як нововведення VII ст. до н. е. (Тереножкін 1971, с. 18). Він складав одну з головних особливостей скіфської культури, але разом з тим був притаманним і багатьом іншим євразійським культурам скіфського типу (Тереножкін 1971, с. 19). Здається, така точка зору виглядає найбільш правдоподібно. В тій чи іншій мірі вона узгоджується з поглядами сучасних дослідників. Нещодавно до цієї теми звернувся Д. Гречко. Розглянувши традиції спорудження дерев'яних стовпових гробниць Північного Причорномор'я доби бронзи — початку раннього залізного віку, він дійшов висновку про їх появу за доби пізнього бронзового віку у іраномовного населення Євразії. Їх розвиток уперед — і ранньоскіфський час в Степу та Лісостепу Північного Причорномор'я відбувався у результаті взаємодії місцевих білозерських та східних (центрально-казах-

танських) елементів. На цей процес впливали культурні імпульси з Центральної Європи. При цьому треба враховувати і можливість конвергентної появи дерев'яних стовпових гробниць в VII ст. до н. е. і не виключати їх привнесення зі сходу разом з комплексом матеріальної культури (Гречко 2015, с. 147).

Таким чином, джерельна база для вивчення поховального обряду населення періоду скіфської архаїки в регіоні Середнього Дністра суттєво зросла. Особливо важливі, нові матеріали стосуються характеристики стовпових дерев'яних склепів. Стало відомо, що вони відрізняються рівнем заглиблення в ґрунт, конструктивними особливостями. Окрім того, що в них відбувалися захоронення, вони виконували роль храмів і були духовними та культурними об'єктами, маючи значний вплив на всі сторони життя місцевих мешканців.

ЛІТЕРАТУРА

- Акишев, К. А., Кушаев, Г. А. 1963. *Древняя культура саков и усуней долины реки Или*. Алма-Ата.
- Бандрівський, М. С. 2009. Новий ритуальний об'єкт часів скіфської архаїки зі Швайковець біля Чорткова на Тернопільщині. В: Отрошенко, В. В. (ред.). *Взаємозв'язки культур бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи*. Київ; Львів, с. 202-235.
- Бандрівський, М., Захар'єв, В. 2002. Про один тип поховальних споруд періоду раннього заліза на Середньому Придністров'ї (за матеріалами розкопок кургану III в селі Сокилець у 1999 р.). *Записки наукового товариства імені Шевченка*, CСXLIV, с. 545-562.
- Бандрівський, М. С. 2013. Кургани в Швайковцях і Коцюбинчиках — новий источник для датировки западноподольской группы раннескифской культуры (по материалам раскопок 2007—2009 гг.). *Российский археологический ежегодник*, 3, с. 341-361.
- Бессонова, С. С. 1990. Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкций идеологических представлений. В: Зубарь, В. В. (ред.). *Обряды и верования древнего населения Украины*. Киев, с. 17-39.
- Болтрик, Ю. В. 2000. Скифский курган как единый ансамбль. В: Гуляев, В. И., Ольховский, В. С. (ред.). *Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э.* Москва, с. 129-137.
- Болтрик, Ю. В. 2015. Первісне обвалування елітних курганів скіфів, свідчення задалегідь спланованої споруди. *Магістеріум. Археологічні студії*, 60, с. 56-59.
- Гречко, Д. С. 2013. О происхождении столбовых гробниц Лесостепи скифского времени. *Древности*, 12, с. 137-154.
- Грязнов, М. П. 1979. Таштыкская культура. В: Грязнов, М. П. (ред.). *Комплекс археологических памятников у горы Тепсей на Енисее*. Новосибирск, с. 89-146.
- Грязнов, М. П. 1992. Алтай и приалтайская степь. В: Рыбаков, Б. А. (ред.). *Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время*. Археология СССР, 10 Москва: Наука, с. 161-177.
- Гуляев, В. И. 2013. Введение. Культ предков, вождей, правителей в погребальном обряде. *Краткие сообщения Института археологии*, 229, с. 3-10.

Гуцал, А. Ф., Мегей, В. Ф. 1988. *Отчёт о раскопках курганов скифского времени у с. Тарасовка Каменец-Подольского р-на Хмельницкой обл. в 1988 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1988/178.

Гуцал, А. Ф., Мегей, В. П. 1997. Дослідження курганів скифського часу біля с. Тарасівка. В: Баженов, Л. В. (ред.). *Кам'яничина в контексті історії Поділля*. Кам'янець-Подільський, с. 85-88.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П. 1998. Дослідження курганів скифського часу у Середньому Подністров'ї. *Археологічні відкриття в Україні 1997—1998 р.*, с. 74-75.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П., Могилов, О. Д. 2004. Розкопки курганів епохи раннього заліза в с. Малинівці на Середньому Дністрі. *Археологічні відкриття в Україні 2002—2003 рр.*, с. 114-116.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П., Могилов, О. Д. 2005. Кургани ранньоскифської доби біля села Колодівка на Середньому Дністрі. *Археологічні дослідження в Україні 2004 р.*, с. 118-119.

Гуцал, А. Ф. 2006. Третій Шутнівецький курган. *Хмельниччина: Дивокрай*, 1-2, с. 9-12.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Мегей, В. П., Могилов, О. Д. 2006. Розкопки курганів ранньоскифської доби біля села Колодівка у Середньому Подністров'ї. *Археологічні дослідження в Україні 2004—2005 рр.*, с. 157-159.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А. Мегей, В. П., Могилов, О. Д., Баженов, О. Л., Болтанюк, П. А. 2008. Дослідження курганів ранньоскифського часу в районі середньої течії р. Збруч. *Археологічні дослідження в Україні 2006—2007 рр.*, с. 91-93.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Могилов, О. Д., Болтанюк, П. А. 2010. Дослідження курганної групи Спасівка—Іванківці у Позбруччі. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с. 101-103.

Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А., Могилов, О. Д. 2011. Теклівські кургани на Західному Поділлі. В: Покохов, С. І. (ред.). *Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Б. А. Шрамко*. Харьков, с. 111-124.

Захар'єв, В. А. 1992. Дослідження археологічних пам'яток на території Дунаєвецького району (1990 р.). В: Захар'єв, В. А. (ред.). *Археологія Дунаєвеччини*. Хмельницький, с. 37-39.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.

Крушельницька, Л. І. 1998. *Чорнольська культура Середнього Подністров'я*. Львів.

Кучугура, Л. І. 1995. Ранньоскифський комплекс з кургану поблизу с. Врублівці в Подністров'ї. *Археологія*, 2, с. 131-135.

Малеєв, Ю. Н. 1991. Курган скифського часу у с. Мышковцы в басейні р. Збруч. В: Болтрик, Ю. В., Бунятян, Е. П. (ред.). *Курганы Степной Скифии*. Киев, с. 122-130.

Малеєв, Ю. М. 2007. Зозулинці — курган скифського часу на Дністрі. *Записки наукового товариства імені Шевченка*, ССCLIII, с. 634-649.

Мелокова, А. І. 1953. Пам'ятники скифського часу на Середньому Дністрі. *Краткие сообщения ИИМК*, 51, с. 60-73.

Могилов, О. Д., Гуцал, А. Ф., Гуцал, В. А. 2016. Курган з кам'яним валом на Західному Поділлі. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 212-230.

Мурашин, В. Ю. 1984. *Скифская архаика Северного Причерноморья*. Киев.

Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII—III вв. до н. э.)*. Москва: Наука.

Петренко, В. Г. 1957. *Правобережье Среднего Поднепровья в V—III вв. до н. э.* Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1-4.

Покровська, Є. Ф. 1953. Кургани передскифського часу в басейні р. Тясмин. *Археологія*, VIII, с. 128-137.

Скорый, С. А. 2003. *Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента)*. Киев.

Смирнова, Г. И. 1977. Курганний могильник раннескифського часу у с. Долиняни. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 18, с. 29-40.

Смирнова, Г. И. 1977а. Щодо поховального характеру ранньоскифських пам'яток поблизу сіл Долиняни, Новосілки, Білоусівки. *Археологія*, 23, с. 3-10.

Смирнова, Г. И. 1979. Кургани у села Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре. *Труды Государственного Эрмитажа*, 20, с. 37-67.

Тереножкин, А. И. 1971. Скифская культура. В: Либеров, П. Д., Гуляев, В. И. (ред.). *Проблемы скифской археологии*. Москва: Наука, с. 15-24.

Тимошук, Б. О. 1974. *Зустріч з легендою*. Ужгород: Карпати.

Sulimirski, T. 1936. *Scytowie na Zahodniem Podolu*. Lwow.

REFERENCES

Akishev, K. A., Kushaev, G. A. 1963. *Drevnyaya kul'tura sakov i usuney doliny reki Ili*. Alma-Ata.

Bandrivs'kiy, M., Zakhar'jev, V. 2002. Pro odin tip pokhoval'nikh sporud rann'ogo zaliza na Seredn'omu Pridnistrovji (za materialami rozkopok kurganu III v seli Sokilets' u 1999 r.). *Zapiski naukovogo tovaristva imeni Shevchenka*, CCXLIV, s. 545-562.

Bandrivs'kiy, M. S. 2009. Noviy ritual'nyy objekt chasiv skifs'koji arkhajiky zi Shvaykovets' bilya Chortkova na Ternopil'shchini. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Vzajemozvyazki kul'tur bronzi i rann'ogo zaliza na teritorii Tsentral'noji ta Skhidnoji Evropy*. Kyiv; Lviv, s. 202-235.

Bandrivskiy, M. S. 2013. Kurgany v Shvaykovtsakh i Kotsyubinchikakh — novyy istochnik dlya datirovki zapadnopodol'skoy grupy ranneskifskoy kul'tury (po materialam rozkopok 2007—2009 gg.). *Rossiyskiy arkheologicheskiy ezhegodnik*, 3, s. 341-361.

Bessonova, S. S. 1990. Skifskie pogrebal'nye komplekсы kak istochnik dlya rekonstruktsiy ideologicheskikh predstavleniy. In: Zubar', V. V. (ed.). *Obrady i verovaniya drevnego naseleniya Ukrainy*. Kiev.

Boltrik, Yu. V. 2000. Skifskiy kurgan kak edinyy ansambl'. In: Gulyaev, V. I., Ol'khovskiy, V. S. (ed.). *Skify i sarmaty v VII—III vv. do n. e.* Moskva: IA RAN, s. 129-137.

Boltrik, Y. V. 2015. Pervisne obvaluvannya elitnikh kurganiv skifiv, svidchennya zazdalegid' splanovanoi sporudi. *Magisterium. Arkheologichni studiji*, 60, s. 56-59.

Grechko, D. S. 2013. O proiskhozhenii stolbovykh grobnits Lesostepi skifskogo vremeni. *Drevnosti*, 12, s. 137-154.

Gryaznov, M. P. 1979. Tashtytskaya kul'tura. In: Gryaznov, M. P. (ed.). *Kompleks arkheologicheskikh pamyatnikov u gory Tepsey na Enisee*. Novosibirsk, s. 89-146.

Gryaznov, M. P. 1992. Altay i prialtayskaya step'. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Stepnaya polosа Aziatskoy chasti SSSR v skifo-sarmatskoye vremya*. Arkheologiya SSSR, 10 Moskva: Nauka, s. 161-177.

Gulyaev, V. I. 2013. Vvedenie. Kul't predkov, vozhdеy, praviteley v pogrebal'nom obryade. *Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii*. 229, s. 3-10.

Gutsal, A. F., Megey V. F. 1988. *Otchet o raskopkakh kurganov skifskogo vremeni u s. Tarasovka Kamenets-Podol'skom r-na Khmel'nitskoy obl. v 1988 g.* Naukoviy arkhiv IA NANU, 1988/178.

Gutsal, A. F., Megey, V. P. 1997. Doslidzhennya kurganiv skifs'kogo chasu bilya s. Tarasivka. In: Bazhenov, L. V. (ed.).

Kam'yanechchina v konteksti istorii Podillya. Kam'yanets'-Podil's'kiy, s. 85-88.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Megey, V. P. 1998. Doslidzhennya kurganiv skifs'kogo chasu u Seredn'omu Podnistrov'ji. *Arkheologichni vidkrittva v Ukraini 1997—1998 rr.*, s. 74-5.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Megey, V. P., Mogilov, O. D. 2004. Rozkopki kurganiv epokhi rann'ogo zaliza v s. Malinivtsi na Seredn'omu Dnistri. *Arkheologichni vidkrittva v Ukraini 2002—2003 rr.*, s. 114-116.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Megey, V. P., Mogilov, O. D. 2005. Kurgani rann'oskifs'koi' dobi bilya sela Kolodiyvka na Seredn'omu Dnistri. *Akheologichni doslidzhennya v Ukraini 2004 r.*, s. 118-119.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Megey, V. P., Mogilov, O. D. 2006. Rozkopki kurganiv rann'oskifs'koi' doby bilya sela Kolodiyvka u Seredn'omu Podnistrov'ji. *Arkheologichni doslidzhennya v Ukraini 2004—2005 rr.*, s. 157-159.

Gutsal, A. F. 2006. Tretiy Shutnivets'kiy kurgan. *Khmel'nichchina: Divokray*, 1-2, s. 9-12.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Megey, V. P., Mogilov, O. D., Bazhenov, O. L., Boltanyuk, P. A. 2008. Doslidzhennya kurganiv rann'oskifs'kogo chasu v rayoni seredn'oji techiji r. Zbruch. *Akheologichni doslidzhennya v Ukraini 2006—2007 rr.*, s. 91-93.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Mogilov, O. D., Boltanyuk, P. A. 2010. Doslidzhennya kurganovyi grupy Spasivka-Ivankivtsi u Pozbruchchi. *Arkheologichni doslidzhennya v Ukraini 2009 r.*, s. 101-103.

Gutsal, A. F., Gutsal, V. A., Mogilov, O. D. 2011. Teklivs'ki kurgani na Zakhidnomu Podilli. In: Posokhov, S. I. (ed.). *Drevnosti Vostochnoy Evropy. Sbornik nauchnykh trudov k 90-letiyu B. A. Shramko*. Khar'kov, s. 111-124.

Zakharjev, V. A. 1992. Doslidzhennya arkheologichnikh pam'yatok na teritoriji Dunaevets'kogo rajonu (1990 r.). In: Zakharjev, V. A. (ed.). *Arkheologiya Dunajevchchyny*. Khmel'nits'kiy, s. 37-39.

Il'inskaya, V. A. 1975. *Ranneskifskie kurgany basseyna r. Tyasmin*. Kiev: Naukova dumka.

Krushel'nits'ka, L. I. 1998. *Chornolis'ka kul'tura Seredn'ogo Podnistrov'ya*. L'viv.

Kuchugura, L. I. 1995. Rann'oskifs'kiy kompleks z kurganu poblizu s. Vrublivtsi v Podnistrov'ji. *Arkheologiya*, 2, s. 131-135.

Maleev, Y. N. 1991. Kurgan skifs'kogo vremeni u s. Myshkovtsy v basseyna r. Zbruch. In: Boltrik, Yu. V., Bunyatyan, E. P. (ed.). *Kurgany Stepnoy Skifii*. Kiev, s. 122-130.

Malejev, Y. M. 2007. Zozulintsi — kurgan skifs'kogo chasu na Dnistri. *Zapiski naukovoogo tovaristva yameni Shevchenka*, CCCLIII, s. 634-649.

Melyukova, A. I. 1953. Pamyatniki skifs'kogo vremeni na Srednem Dnestre. *Kratkie soobshcheniya Instituta istorii material'noy kul'tury*, 51, s. 60-73.

Mogilov, O. D., Gutsal, A. F., Gutsal, V. A. 2016. Kurgan z kam'yanim valom na Zakhidnomu Podilli. *Arkheologiya i davnya istoriya Ukrainy*, 2 (19), s. 212-230.

Murzin, V. Y. 1984. *Skifskaya arkhayka Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev.

Ol'khovskiy, V. S. 1991. *Pogrebal'no-pominal'naya obryadnost' naseleniya stepnoy Skifii (VII—III vv. do n. e.)*. Moskva.

Petrenko, V. G. 1957. *Pravoberezh'ye Srednego Podneprov'ya v V—III vv. do n. e.* Moskva: Nauka. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1-4

Pokrovs'ka, E. F. 1953. Kurgani peredskifs'kogo chasu v baseyni r. Tyasmin. *Arkheologiya*, VIII, s. 128-137.

Skoryy, S. A. 2003. *Skify v Dneprovskoy Pravoberezhnoy Lesostepi (problema vydeleniya iranskogo etnokul'turnogo elementa)*. Kiev.

Smirnova, G. I. 1977. Kurgannyi mogil'nik ranneskifskogo vremeni u s. Dolinyany. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 18, s. 29-40.

Smirnova, G. I. 1977a. Shchodo pokhoval'nogo kharakteru rann'oskifs'kikh pam'yatok poblizu sil Dolinyani, Novosilki, Bilousivki. *Arkheologiya*, 23, s. 3-10.

Smirnova, G. I. 1979. Kurgany u sela Perebykovtsy — novyy mogil'nik skifskoy arkhayki na Srednem Dnestre. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, 20, s. 37-67.

Terenzhkin, A. I. 1971. Skifskaya kul'tura. In: Liberov, P. D., Gulyaev, V. I. (ed.). *Problemy skifskoy arkheologii*. Moskva: Nauka, s. 15-24.

Timoshchuk, B. O. 1974. *Zustrich z legendoyu*. Uzhgorod: Karpati.

Sulimirski, T. 1936. *Scytowie na Zahodniem Podolu*. Lwow.

A. F. Gutsal

WOODEN VAULTS OF THE EARLYSCYTHIAN TIMES IN THE MOUNDS OF THE MIDDLE DNISTROVIA

The study of the early-Scythian burial mounds in the Middle Dniester region began at the end of the nineteenth century many researchers. The results of their work were summed up in the monograph of T. Sulimirsky, published in 1936. Over the next decades, this work was continued by G. Melyukova, G. Smirnova, L. Krushelnytska, J. Maleev, M. Bandrivsky, A. Gutsal. The burial mounds were explored in the villages of Lenkivtsi, Dolinyan, Perebykivtsi, Vrublivka, Zozulintsi, Kolodiyaka, Kotsiubynchy, Loevtsi, Malinovka, Minkivtsi, Myshkivtsi, Sokilets, Spasivka, Tarasivka, Teklka, Shvaykivtsi, Shutnivtsi and others. The number of mounds studied for the whole period of excavation now exceeds 125. There was an opportunity to more fully understand the peculiarities of the burial rite of the local population of that time, in particular, to assimilate the nature of such burial structures in the mound as a pillar wooden vault. As calculations show, about 38 % of burial mounds contained such buildings. Their construction consisted of wooden piles sunken in the ground, the number of which varied from 4 to 35, and wooden logs or wheels, which were walls and roof, and which were supported by pillars. Such a crypt could be built on the level of the ancient horizon, could be slightly entwined in the ground (up to 0.5 m), or lowered into a pit at 1—1.2 m. Most of the crypts after the completion of all the ritual ceremonies over the burial, burned. The peculiarity of the Transnistrian mounds was that there were stones in all the embankments, which strengthened the mound and was a constructive part of the crypt.

Keywords: Middle Podnistrovia, pillar wooden crypt, burial, scythian time, mound, excavations.

Одержано 12.01.2018

ГУЦАЛ Анатолій Федорович, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл. Україна, dpoasukam@gmail.com.

GUTSAL Anatoliy, associate professor of the department of archival studies, social historical and law disciplines Kamianets-Podolsk National University named after Ivan Ogienko, I. Ogienko str., 61, Kamyanets-Podilskyi, Khmelnytsky region, Ukraine, dpoasukam@gmail.com.